

Driving Forces for the Furtherance of Social Justices as One of the Pillars of the Second Step of the Islamic Revolution

Mohammad Yousefi Khoraem*

Ph.D. Student in Futures Studies, Imam Khomeini University, Qazvin, Iran

(Received: February 18, 2019; Accepted: March 19, 2019)

Abstract

The aim of this study is to identify driving forces for the furtherance of social justice as one of the pillars of the second step of the Islamic Revolution. The concept of justice has long been regarded as one of the most transcendent concepts of human life. The futures study as a science and art of shaping a desirable future and its tools can play a role in the realization of this importance. In this regard, by studying the issue of justice in the Second Step Statement and reviewing the background of research on social justice and focus group formation, 14 factors have been identified as the most important factors in the realization of social justice. Structural analysis of factors was performed using the MicMac software and the effective and indirect factors were identified and ranked directly and indirectly and the most important ones were presented as key driving force. The results show that factors such as laws, regulations, claims, religious beliefs, social partnerships, media, public oversight and official oversight are key driving forces that have the least impact and most impact on the social justice system in Second step statement of revolution, they have been identified.

Keywords: Driver force, Futures study, Second Step Statement of revolution, Social justice.

---

* Corresponding Author, Email: musefi.kh@gmail.com

پیشران‌های تحقق عدالت اجتماعی به عنوان یکی از محورهای بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ایران

محمد یوسفی خرایم*

دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی، دانشگاه امام خمینی(ره)، قزوین، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۱/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۲۸)

چکیده

هدف پژوهش حاضر شناسایی پیشران‌های تحقق عدالت اجتماعی در گام دوم انقلاب است. مفهوم عدالت به عنوان یکی از متعالی‌ترین مفاهیم زندگی بشری از دیرباز مورد توجه بوده است. آینده‌پژوهی و ابزارهای آن، به عنوان علم و هنر شکل‌دادن به آینده مطلوب، می‌توانند در تحقق این مهم نقش ایفا کنند. در این راستا، پس از بررسی موضوع عدالت در بیانیه گام دوم و مرور پیشینه پژوهش‌ها درباره تحقق عدالت اجتماعی و تشکیل گروه متمرکز، ۱۴ عامل به عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در تحقق عدالت اجتماعی شناسایی شده است. با به کارگیری نرم‌افزار میک‌مک عوامل یادشده تحلیل ساختاری شدند. عوامل اثرگذار و تأثیرپذیر به صورت مستقیم و غیرمستقیم شناسایی و رتبه‌بندی شده، و مهم‌ترین آن‌ها به عنوان پیشران‌های کلیدی ارایه شده‌اند. در نتیجه، عوامل قوانین و مقررات، مطالبه‌گری، باور دینی، همکاری و مشارکت اجتماعی، رسانه، نظارت همگانی و نظارت رسمی به عنوان پیشران‌های کلیدی که کمترین اثرپذیری و بیشترین اثرگذاری را در سیستم تحقق عدالت اجتماعی در گام دوم انقلاب را دارند، شناسایی شدند.

واژگان کلیدی: آینده‌پژوهی، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ایران، پیشران، عدالت اجتماعی.

مقدمه

فلسفه وجودی حکومت در مکاتب توحیدی تحقق آرمان‌ها و ارزش‌های انسانی نظیر «عدالت اجتماعی» است. در این بینش حکومت به خودی خود ارزش نیست، بلکه ابزار و فرصتی برای نیل به عدالت اجتماعی و سایر اهداف متعالی انسانی و اسلامی است. بنابراین، در بیانیه گام دوم رهبر انقلاب می‌فرمایند: «در جمهوری اسلامی دل‌های مسئولان به‌طور دائم باید برای رفع محرومیت‌ها بتپد و از شکاف‌های عمیق طبقاتی بشدت بیمناک باشد». همچنین، امیرمؤمنان علی(ع)، شهید راه عدالت، به ابن عباس فرمودند که «کهنه کفش بی‌ارزشی را از فرمانروایی بر شما بیشتر دوست دارم، مگر اینکه با حکومت حقی را زنده و باطلی را سرکوب کنم»^۱. موضوع عدالت در حکمرانی به قدری بااهمیت است که مشروعیت حکومت‌ها در گرو تحقق آن می‌باشد، تا جایی که رهبر معظم انقلاب می‌فرمایند؛ فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌هاست و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آن‌ها است؛ و این برای نظامی مانند جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنایی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌ها است. ایشان در ادامه می‌فرمایند: همه باید بدانند که طهارت اقتصادی شرط مشروعیت همه مقامات حکومت جمهوری اسلامی است.^۲

یکی از علل قیام مردم ایران در دوران رژیم ستمشاهی و در پی آن ظهور انقلاب اسلامی ایران، رواج بی‌عدالتی در آن دوران بود. بنابراین، «برقراری عدالت اجتماعی» از اهداف انکارناپذیر انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی بوده و عدالت اجتماعی به عنوان یکی از شاخص‌های عدالت در اندیشه امام خمینی(ره) مطرح می‌باشد و دولت‌های پس از انقلاب سعی داشتند تا آن را اجرایی کند (رضایی‌جوزانی و بخشایش اردستانی، ۱۳۹۷، ص ۲۶). با وجود اقدامات شایسته

۱. نهج‌البلاغه، خطبه ۳۳

۲. مقام معظم رهبری، بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران، تاریخ ۹۷/۱۱/۲۲

صورت گرفته در زمینه تحقق عدالت، هنوز با گذشت در حدود چهل سال از پیروزی انقلاب، عدالت از جایگاه مورد انتظار آن در نظام اسلامی فاصله دارد. به طوری که رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم ضمن تأکید بر این امر که دستاوردهای مبارزه با بی‌عدالتی در این چهار دهه، با هیچ دوره دیگر گذشته مقایسه‌پذیر نیست و انقلاب اسلامی کفه عدالت را در تقسیم امکانات عمومی کشور سنگین کرده است، می‌فرمایند: از کارکرد عدالت در کشور به دلیل آنکه این ارزش والا باید گوهر بی‌همتا بر تارک نظام جمهوری اسلامی باشد و هنوز نیست، ابراز نارضایتی کرده‌اند.^۱

گرچه ساختار حکومت در قانون اساسی بر عدالت بنا شده، فاصله عمیق میان عدالتخواهی در عرصه سخن و برقراری عدالت در عرصه عمل موجب شده که این موضوع در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز به طور ویژه از سوی رهبر انقلاب مورد توجه قرار گیرد. به نحوی که ایشان علاوه بر اشارات متعدد به موضوع عدالت در سراسر بیانیه گام دوم، محور چهارم آن را به موضوع عدالت و مبارزه با فساد اختصاص داده و می‌فرمایند: «عدالت و مبارزه با فساد لازم و ملزوم یکدیگرند. وسوسه مال و مقام و ریاست، حتی در علوی‌ترین حکومت تاریخ یعنی حکومت خود حضرت امیرالمؤمنین (ع) کسانی را لغزاند، پس خطر بُروز این تهدید در جمهوری اسلامی هم که روزی مدیران و مسئولانش مسابقه زهد انقلابی و ساده‌زیستی می‌دادند، هرگز بعید نبوده و نیست؛ و این ایجاب می‌کند دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه‌گانه حضور دائم داشته باشد و به‌معنای واقعی با فساد مبارزه کند، به‌ویژه درون دستگاه‌های حکومتی».^۲

بنابراین، با توجه به شکاف موجود بین وضعیت کنونی و مطلوب عدالت در کشور و ضرورت تحقق عدالت به عنوان چشم‌اندازی برای حفظ مشروعیت نظام اسلامی، از آنجا که شناسایی پیشران‌ها، دغدغه، اغلب دولت‌ها و مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری راهبردی محسوب می‌شوند (بوشهری و نظری‌زاده، ۱۳۸۵). بنابراین، با توجه به شکاف موجود بین وضعیت کنونی و مطلوب

۱. مقام معظم رهبری، بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران، ۹۷/۱۱/۲۲.

۲. مقام معظم رهبری، بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران، ۹۷/۱۱/۲۲.

عدالت در کشور و ضرورت تحقق عدالت به عنوان چشم‌اندازی برای حفظ مشروعیت نظام اسلامی، در مقاله حاضر با به‌کارگیری فنون آینده‌پژوهی، عدالت اجتماعی به عنوان یکی از محورهای متعالی بیانیه گام دوم، مطالعه شده، و پیشران‌های تحقق آن شناسایی می‌شود.

مبانی نظری

تحقق عدالت چشم‌انداز جامعه مطلوب اسلامی

عدالت اجتماعی یعنی با هر یک از افراد جامعه به گونه‌ای رفتار شود که مستحق آنست و در جایی قرار داده شود که سزاوار آن است. به عبارت دیگر، هر فرد بر اساس کار، امکانات فکری و ذهنی و جسمی بتواند از موقعیت‌های متناسب آن برخوردار شود. همچنین، عدالت اجتماعی یعنی کاربرد مفهوم عدالت توزیعی نسبت به ثروت، دارایی، امتیازات و مزیت‌هایی که در یک جامعه انباشته شده است (آقابخشی و افشاری‌فرد، ۱۳۷۴، ص ۳۱۷).

با توسعه و پیشرفت علم بشر و خلق علوم نظیر آینده‌پژوهی تحقق و دست‌یافتن به آینده مطلوب، دیگر آرزو نیست و بشر قادر است با روش‌ها و فنون پیشنهادی این رشته علمی آینده خود را آن طور که می‌خواهد بسازد. تحقق جامعه ایده‌آل مستلزم آینده‌پژوهی است. انسان، از منظر عدالت و آزادی، باید آینده‌های گوناگون را تصور کند و سپس، یکی را از میان آن‌ها برگزیدن باید جامعه‌ای خوب و شایسته آراست و بصیرت جامعه درباره آینده، چیرستی آینده و چگونگی امکان تحقق آن را از طریق منجی باوری برآورد و انسان‌ها را به سمتی هدایت کرد که آگاهانه و با اراده خود بیندیشند که آینده چه باید باشد. تحقق عدالت از محورهای اساسی گفتمان آرمان شهر دینی در اسلام است. بر همین اساس، معتقدان به مهدویت در عصر انتظار می‌کوشند برای اجرای عدل و قسط در جامعه و مبارزه با ظلم و بیداد قدم بردارند و از این طریق، جامعه را برای ظهور بزرگ پرچمدار عدالت آماده کنند (فیروزآبادی، ۱۳۸۸، صص ۱۰۶-۸۳). اسلام در تحقق عدالت اجتماعی با دو اصل بزرگ: ۱. وحدت همه‌جانبه متناسب و متعادل؛ ۲. تکامل و تضامن عمومی بین افراد و اجتماعات، پیش می‌رود. وسعت میدان طرز فکر

اسلام درباره زندگی و فراتر رفتن آن از ارزش‌های اقتصادی محض با سایر ارزش‌هایی که اساس و قوام زندگی است، قدرت آن را برای ایجاد توازن و تعادل در اجتماع و تحقق عدالت در همه دایره انسانیت بیشتر می‌کند اسلام هماهنگی امکانات و عدالت عمومی را به عنوان منبع اصلی فعالیت مقرر داشته و در ضمن راه را برای تفوق بر یکدیگر با کار و کوشش باز گذاشته است (سید قطب، ۱۳۷۹، ص ۴۵). اسلام در صدد آن است که عدالت اجتماعی کامل را محقق کند و همتی بالاتر از این دارد که در فکر یک عدالت اقتصادی محدود باشد، یا تنها فشار قانونی را ضامن اجرای آن قرار دهد، بلکه عدالت انسانی همگانی را وجهه همت خویش قرار داده و بر دو رکن محکم استوار کرده است: قلب و وجدان انسانی از درون، و قانون‌گذاری صحیح در محیط اجتماع. این دو نیرو به هم آمیخته شده، و در وجدان انسان عمیق‌ترین احساس را برانگیخته است. در عین حال، از ضعف نفس و احتیاجش به یک محرک خارجی غفلت نورزیده است. اخلاق در دل انسان که وجودی فانی و محدود دارد، همان پایه اول برای بنای اجتماع اصیل و متعاون بوده و وسیله ارتباط زمین به آسمان و نیستی به وجود و دوام مطلق است. اسلام پس از تهذیب نفس بشری و ثوق و اطمینان خود را از آن دریغ نداشته و آن را نگهبان اجرا و رعایت قوانین قرار داده، اجرای بسیاری از قوانین را بر عهده کفالت او گذاشته است (سید قطب، ۱۳۷۹، ص ۹۰).

پیشینه پژوهش

در زمینه مباحث مرتبط به عدالت در حوزه آینده‌پژوهی مقالات مرتبط متعددی وجود دارد؛ شاکری و شاهرخی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «مهدویت و آینده‌پژوهی» ایده عدل و داد را از جمله آرمان‌های انسان‌ها می‌دانند که در جامعه موعود و به دست منجی تحقق خواهد یافت. حکومت عدل و داد و رفع تبعیض‌ها و نابرابری‌ها، وعده الهی برای مستضعفان است، که جز با زمینه‌سازی برای ظهور از طریق آینده‌پژوهی فراهم نمی‌آید (شاکری و شاهرخی، ۱۳۹۲، ص ۸). در پژوهش دیگری، بهره‌گیری از دیدگاه‌های فلسفی درباره تعریف عدالت و همچنین به‌کارگیری رویکردهای عدالت در برنامه‌ریزی شهری شش معیار نابرابری به نفع طبقه محروم، برابری، تنوع، اجتماع‌گفتمانی و قابلیت‌های شهری منطبق بر دو حوزه عدالت محتوایی و فرایندی در طرح‌های

توسعه شهری ارایه شدند (اعظمی و همکاران، ۱۳۹۸). همچنین، پوررستمی در مقاله‌ای با عنوان «بایسته‌های علمی در آینده‌پژوهی» ضمن تأکید بر اینکه آینده‌پژوهی هنر شکل‌دادن به آینده به هر شکل دلخواه است اجرای عدالت و رشد و رفاه به طور مساوی را از مؤلفه‌های آینده مطلوب بر می‌شمرد که با نگاه آینده‌پژوهانه قابل دستیابی است (پوررستمی، ۱۳۹۲). فاضل قانع در مقاله‌ای با عنوان «آینده‌پژوهی و جامعه مطلوب اسلامی» آینده‌پژوهی را ابزار هدایت اجتماعی دانسته و بیان می‌دارد که اسلام نیز علاوه بر جامعه آرمانی، که نوید تحقق آن را در فرجام تاریخ داده است، از پیروان خود انتظار دارد که با الهام از شاخص‌های آن جامعه آرمانی، به اقتضای امکانات و توانمندی اجتماعی خود، بکوشند تا در روندی تکاملی حداقل‌هایی از ویژگی‌های جامعه مطلوب اسلامی را محقق کنند، که مستلزم ترسیم چشم‌اندازی دقیق از آینده‌ای آرمانی است که با قراردادن این آینده مطلوب به عنوان هدف، می‌توان آینده‌های مقدور را به عنوان حلقه‌های میانی نیل به ویژگی‌های جامعه آماده ظهور، طراحی و تعریف کرد (فاضل قانع، ۱۳۸۸، ص ۶۸). آمارتیا سن (۱۳۹۲)، نظریه‌پرداز متأخر فلسفه عدالت، باور دارد عدالت اجتماعی از طریق توجه به واقعیت زندگی مردم تعریف‌شدنی است، نه از طریق نهادگرایی استعلایی. وی بیان می‌کند عدالت تنها از طریق مشارکت و گفت‌وگو دست‌یافتنی است. او معتقد است نهادها تنها ابزاری برای دستیابی به عدالت هستند، نه نمادی از عدالت و معیار ارزیابی عدالت را بی‌طرفی باز و بسته می‌داند به این معنا که ارزیابی عدالت باید هم در جامعه هدف و هم خارج از جامعه هدف انجام گیرد (سن، ۱۳۹۲). سوزان اس فاینستاین توزیع منصفانه را به برابری و تساوی در توزیع در تصمیم‌گیری‌های عمومی ترجیح می‌دهد (Fainstein, 2015). در پژوهشی دیگر، به منظور سنجش عدالت اجتماعی مبتنی بر اندیشه امام خمینی (ره) در طی سه دولت هاشمی، خاتمی و احمدی‌نژاد در کشور با به‌کارگیری شاخص‌های کاهش فاصله طبقاتی و بهره‌مندی از امکانات، تأکید شده است قانون باید به سطح قابل قبولی از عدالت واقعی و رسمی دست یابد و باید توزیع منصفانه منابع و برابر فرصت‌ها را تضمین کند (رضایی‌جوزانی و بخشایش‌اردستانی، ۱۳۹۷). طیبیان و همکاران به معیارهایی نظیر فرصت برابر، تفاوت‌ها، نیاز و استحقاق توجه کردند (طیبیان و همکاران، ۱۳۸۹).

دیوید هاروی بین ماهیت عدالت اجتماعی و ماهیت فضا و ماهیت شهرنشینی ارتباط برقرار کرده است و تحقق عدالت اجتماعی را مشروط بر فرایندهای اجتماعی عمل‌کننده در جامعه می‌داند. او به منظور تحلیل اصول عدالت اجتماعی توزیع عادلانه را بر پایه سه معیار نیاز، سود همگانی و استحقاق مطرح می‌کند (Harvey, 1992, pp.99-101). او دو راهکار برای دستیابی به عدالت اجتماعی در سطح منطقه ارائه می‌دهد (Harvey, 1992, pp.119-120):

۱. توزیع درآمد باید به طریقی باشد که: الف) نیازهای جمعیت هر منطقه را برآورده کند؛

ب) ضرایب فزاینده‌گی بین منطقه‌ای به حداکثر برسد؛ ج) تخصیص منابع اضافی به حدی باشد که در رفع مشکلات خاص ناشی از محیط اجتماعی و فیزیکی مؤثر واقع شود.

۲. سازوکارها باید به طریقی باشد، که دورنمای زندگی در محروم‌ترین مناطق تا حد امکان

بهبتر شود اگر این شرایط موجود باشد آنگاه می‌توان به یک توزیع عادلانه دست یافت.

یکی از مهم‌ترین عوامل جلوگیری از نابرابری‌ها، شکاف توسعه، گسترش عدالت اجتماعی و توزیع فضایی مناسب جمعیت در پهنه سرزمین است (کدخدایی و عباسیان، ۱۳۹۹). بنابراین، رویکرد عدالت و انصاف در توزیع خدمات عمومی شهری یکی از مهم‌ترین اهداف برنامه‌ریزان شهری است (Dadashpoor et al., 2016, p.160). رضایی و همکاران (۱۳۹۶)، به منظور شناسایی عوامل مؤثر بر تحقق عدالت منطقه‌ای صورت گرفت، بر اساس داده‌های پژوهش، در صورت مد نظر قراردادن ملاحظات نظام بودجه‌بندی، بودجه بر مبنای آمایش سرزمین و بر مبنای روش‌ها و معیارهای عادلانه توزیع می‌شود؛ در نتیجه، چنین امری، برنامه‌ریزی منطقه‌ای عدالت‌گرایانه شکل می‌گیرد و عدالت منطقه‌ای با مد نظر قراردادن تنوع قومی موجود در کشور تحقق می‌یابد. با تحقق عدالت بین‌قومی، آثار آن در ابعاد شش‌گانه شامل ابعاد اجتماعی (برابری اجتماعی)، قانونی، توسعه متوازن منطقه‌ای، حفظ آداب و رسوم محلی، و سیاسی-امنیتی تحت تأثیر قرار می‌گیرد (سیدرضایی و همکاران، ۱۳۹۶). در پژوهشی دیگر، به بی‌عدالتی در حوزه نحوه توزیع خدمات عمومی شهری شیراز که ساختاردهنده شکل و ماهیت کالبدی، اجتماعی و فضایی شهر است، پرداخته شده، نتایج نشان داده است اختصاص کاربری‌ها و خدمات شهری مورد نیاز مناطق

توسعه‌نیافته، یا کمتر توسعه‌یافته کلانشهر شیراز جهت ارتقای کیفیت زندگی شهروندان و رضایتمندی آن‌ها در جهت کاهش نابرابری‌های فضایی و اجتماعی ضروری می‌کند (ستاوند و همکاران، ۱۳۹۸).

روش‌شناسی پژوهش

بر اساس مدل پیاز ساندرز^۱ (۲۰۱۶)، یک پژوهش از لایه‌های مختلفی تشکیل می‌شود که در آن هر لایه متأثر از لایه بالاتر است. این پیاز شامل معرفی همه ابعاد یک پژوهش است که می‌توان از بین آن عناصر موارد مناسب برای پژوهش را منطبق کرده، و با توجه به آن روش پژوهش مورد نظر را انتخاب کرد و به آن پرداخت براین اساس پژوهش حول آینده‌پژوهی عدالت، از نظر فلسفی از فلسفه نظریه انتقادی تبعیت می‌کند که از نظر بل، مناسب‌ترین نظریه معرفتی برای تحقیقات حوزه آینده‌پژوهی محسوب می‌گردد (بل، ۱۳۹۵، ص ۴۲۴). این نظریه نوعی نظریه معرفتی پس‌پس‌پوزیتیویستی و پس‌اکوهنی است که بخشی از فرهنگ عظیم و انسان‌گرایانه گفتمان انتقادی به شمار می‌آید. واقع‌گرایی انتقادی، برخی جنبه‌های قدیمی‌تر پوزیتیویستی را با برخی اندیشه‌های فلاسفه پس‌پس‌پوزیتیویستی متأخر در هم می‌آمیزد (بل، ۱۳۹۵، ص ۴۲۵). همچنین، این پژوهش با رویکرد کمی و کیفی انجام گرفت و از نظر روش بررسی نیز به صورت توصیفی-تحلیلی است. برای گردآوری اطلاعات مورد نیاز از ترکیب مطالعات کتابخانه‌ای، گروه متمرکز و پرسشنامه، و تجزیه و تحلیل اطلاعات متنی بر روش تحلیل ساختاری و با نرم افزار MIC MAC انجام گرفت. هدف پژوهش حاضر شناسایی پیشران‌های عدالت اجتماعی است که به روش آینده‌پژوهی انجام گرفته است. آینده‌پژوهی می‌تواند روش علمی و تجربی برای درک و فهم آینده ارائه دهد (خزایی و محمودزاده، ۱۳۹۲، ص ۲۸). شناسایی پیشران‌ها و روندهای آینده، دغدغه اغلب دولت‌ها و مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری راهبردی محسوب می‌شود. نتایج مطالعات درباره پیشران‌ها و

1. Saunders

روندهای کلان و گستره تأثیرات و تأثرات این روندها به نوعی است که در اکثر موارد، مسائل و موضوعات مشترکی را در زندگی بشر شامل می‌شوند (بوشهری و نظری‌زاده، ۱۳۸۵).

پیشران‌ها مجموعه‌ای از نیروهای شکل‌دهنده آینده‌اند که به صورت جهانی یا محلی بر انواع مختلف آن تأثیر می‌گذارند. پیشران‌ها به صورت غیرمستقیم بر آینده حوزه‌های اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، محیط زیستی و سیاسی تأثیرگذارند (هاشمیان اصفهانی، ۱۳۸۹، ص ۳۳). پیشران‌ها را می‌توان از درهم کنش چهار مؤلفه ذیل شناسایی کرد (تولایی، ۱۳۹۳، ص ۱۰۸):

۱. روندها ۲. رویدادها ۳. تصاویر ۴. اقدام‌ها.

روندها و رویدادها، شناخته‌شده‌ترین واژه‌های آینده‌پژوهی‌اند که بر دو ویژگی آینده، متمرکزند. روندها به پیوستگی تاریخی و زمانی اشاره دارند و رویدادها بر گسستگی‌های تاریخی تأکید می‌کنند. روند تغییرات منظم در داده‌ها یا پدیده‌ها در خلال زمان است که از گذشته آغاز می‌شوند و تا آینده ادامه می‌یابند، اما رویدادها برخلاف روندها، حاصل اتفاق یا حادثه‌اند که به‌شدت بر روندها و به‌طور کل، بر آینده، تأثیر می‌گذارند. شناسایی روندها یکی از گام‌های بی‌بدیل مطالعات آینده‌پژوهانه و به‌ویژه پروژه‌های آینده‌نگاری است. روندها، وقتی در کنار هم قرار بگیرند، می‌توانند تصویر به‌نسبت کاملی از آینده محتمل حوزه یا سازمان مورد نظر به دست بدهند (البرزی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۴).

تصاویر، حاصل برداشت یا درخواست افراد و گروه‌های گوناگون درباره آینده است. تصاویر به صورت‌های گوناگونی انتشار می‌یابد، از جمله در استعاره‌هایی که بازیگران به‌کار می‌گیرند، سخنرانی‌ها، گفت‌وگوها و سناریوهایی که از طرف اشخاص و بازیگران مختلف تهیه می‌شود. در نهایت، اقدامات نیز متأثر از تصاویر ذهنی بازیگران مختلف از آینده، شکل می‌گیرد.

یافته‌ها

برای تحلیل پیشران‌های تحقق عدالت اجتماعی در گام دوم انقلاب ابتدا از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و نیز تشکیل گروه متمرکز، ۱۴ عامل شناسایی شد. عوامل شناسایی شده در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱. عوامل کلیدی مؤثر بر تحقق عدالت در گام دوم انقلاب اسلامی

کد	عوامل کلیدی	کد	عوامل کلیدی
KF8	مطالبه اجتماعی	KF1	قوانین و مقررات
KF9	رسانه	KF2	سیاست‌های پولی و مالی دولت
KF10	ضمانت اجرای قوانین	KF3	نظارت بر قوای سه‌گانه
KF11	توزیع متوازن منابع	KF4	باورهای دینی
KF12	توزیع متوازن خدمات و زیرساخت‌ها	KF5	نظارت همگانی
KF13	حمایت از اقشار ضعیف	KF6	مشارکت و همکاری مردمی
KF14	توزیع متوازن درآمد	KF7	تکامل اجتماعی

سپس به منظور شناسایی عوامل اثرگذار و اثرپذیر سیستم و نیز تعیین میزان اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها بر یکدیگر عوامل کلیدی در قالب یک ماتریس ۱۴ در ۱۴ با به‌کارگیری نرم‌افزار میک‌مک تحلیل شد. در جدول ۲ نتیجه تأثیر متقابل این عوامل بر یکدیگر مطابق با نظر گروه متمرکز بیان شده است. میزان ارتباط عوامل با اعداد بین صفر تا سه سنجیده می‌شود. در جدول ۲ عدد صفر به معنای بدون تأثیر، عدد یک به معنای تأثیر ضعیف، عدد دو به معنای تأثیر متوسط و عدد سه به معنای تأثیر قوی است.

جدول ۲. ماتریس تعیین تأثیر متقابل عوامل

KF14	KF13	KF12	KF11	KF10	KF9	KF8	KF7	KF6	KF5	KF4	KF3	KF2	KF1	KF
۳	۳	۲	۲	۳	۲	۲	۳	۲	۳	۱	۳	۲	*	KF1
۳	۳	۳	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	*	۱	KF2
۲	۲	۲	۲	۳	۱	۲	۱	۱	۱	۰	*	۱	۱	KF3
۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۳	۲	۲	*	۲	۳	۱	KF4
۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۲	*	۰	۱	۱	۱	KF5
۲	۲	۱	۱	۲	۲	۲	۲	*	۳	۱	۱	۲	۳	KF6
۲	۲	۱	۱	۲	۲	۳	*	۳	۳	۱	۱	۱	۲	KF7
۲	۲	۲	۲	۲	۲	*	۳	۳	۳	۱	۲	۲	۳	KF8
۱	۲	۱	۱	۲	*	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	KF9
۳	۳	۲	۲	*	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۱	۱	KF10
۳	۲	۳	*	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	KF11
۳	۳	*	۲	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	KF12
۰	*	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۲	۰	۱	۰	۱	۱	KF13
*	۳	۲	۲	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۱	۰	۰	۱	KF14

به طور کلی، ماتریس‌ها و نمودارهای خروجی نرم‌افزار دو نوع‌اند: یکی ماتریس اثرات مستقیم عوامل (MDI)^۱ و نمودارهای مربوط به آن، و دیگری ماتریس روابط غیرمستقیم بین عوامل (MII)^۲ و نمودارهای مرتبط با آن. این ماتریس‌ها بیان‌کننده میزان تأثیر بین عوامل می‌باشند با این تفاوت که ماتریس تأثیر غیرمستقیم عوامل در نتیجه تکرار چندباره ماتریس مستقیم به منظور حصول ثبات بیشتر سیستم ارائه می‌شود. ماتریس تأثیر مستقیم عوامل مؤثر بر تحقق عدالت در گام دوم انقلاب در جدول ۳ نشان داده شده است. این ماتریس بیان‌کننده آثار فعلی و بالقوه عوامل است و ماتریس آثار غیرمستقیم عوامل نیز در جدول ۴ بیان شده است.

جدول ۳. ماتریس تأثیرات غیرمستقیم

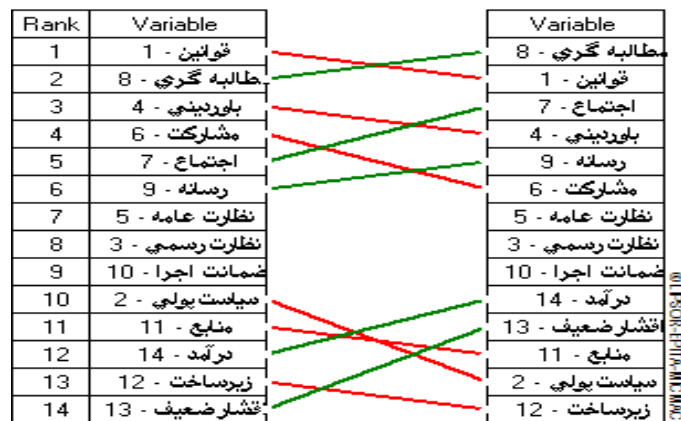
ردیف	عوامل کلیدی	جمع امتیاز کل ردیف‌ها	جمع امتیاز کل ستون‌ها
۱	قوانین و مقررات	۳۱	۱۹
۲	سیاست‌های پولی و مالی دولت	۱۲	۱۶
۳	نظارت بر قوای سه‌گانه	۱۹	۱۴
۴	باورهای دینی	۲۷	۸
۵	نظارت همگانی	۲۰	۱۷
۶	مشارکت و همکاری مردمی	۲۴	۱۹
۷	بلوغ اجتماعی	۲۴	۲۱
۸	مطالبه اجتماعی	۲۹	۱۶
۹	رسانه	۲۴	۱۳
۱۰	ضمانت اجرای قوانین	۱۴	۱۸
۱۱	توزیع متوازن منابع	۱۱	۲۰
۱۲	توزیع متوازن خدمات و زیرساخت‌ها	۱۰	۲۳
۱۳	حمایت از اقشار ضعیف	۷	۳۱
۱۴	توزیع متوازن درآمد	۱۱	۲۸

1. Matrix of Direct Influences
2. Matrix of Indirect Influences

جدول ۴. ماتریس تأثیرات غیرمستقیم

ردیف	عوامل کلیدی	جمع امتیاز کل ردیف‌ها	جمع امتیاز کل ستون‌ها
۱	قوانین و مقررات	۹۲۳۹	۶۰۰۷
۲	سیاست‌های پولی و مالی دولت	۲۳۹۹	۴۵۳۷
۳	نظارت بر قوای سه‌گانه	۵۳۰۲	۳۸۵۵
۴	باورهای دینی	۸۲۶۳	۲۸۱۵
۵	نظارت همگانی	۶۰۲۴	۴۹۵۴
۶	مشارکت و همکاری مردمی	۸۰۰۹	۵۹۲۹
۷	بلوغ اجتماعی	۸۳۱۴	۶۷۷۵
۸	مطالبه اجتماعی	۹۳۸۷	۴۴۹۷
۹	رسانه	۸۲۶۶	۳۷۶۰
۱۰	ضمانت اجرای قوانین	۳۰۳۱	۴۹۸۰
۱۱	توزیع متوازن منابع	۲۶۹۸	۶۰۸۹
۱۲	توزیع متوازن خدمات و زیرساختها	۲۳۲۱	۶۸۷۰
۱۳	حمایت از اقشار ضعیف	۳۰۲۲	۹۷۸۲
۱۴	توزیع متوازن درآمد	۳۰۲۵	۸۴۵۰

حال به منظور شناسایی پیشران‌های کلیدی، عوامل در حالت تأثیرگذار به صورت مستقیم و غیرمستقیم طبقه‌بندی و رتبه‌بندی شدند که نتیجه آن در شکل ۱ نشان داده شده است. بر این اساس، عوامل قوانین و مقررات، مطالبه اجتماعی و باور دینی به عنوان اثرگذارترین

شکل ۱. رتبه‌بندی عوامل بر اساس میزان تأثیرگذاری عوامل

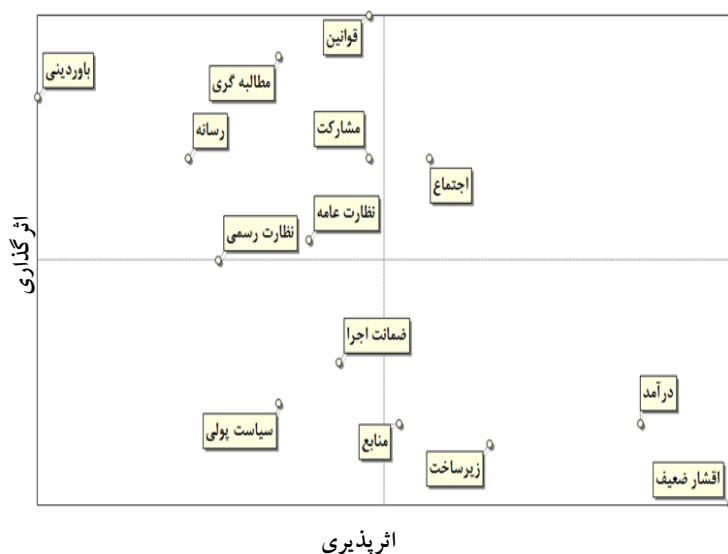
عوامل مستقیم و عوامل مطالبه اجتماعی، قوانین و مقررات و تکامل اجتماعی به عنوان اثرگذارترین عوامل غیرمستقیم شناسایی شده‌اند. همچنین، عواملی نظیر قوانین، باور دینی، مشارکت در تأثیر غیرمستقیم جابه‌جایی منفی، و عواملی نظیر مطالبه‌گری، اجتماع و رسانه در تأثیرگذاری غیرمستقیم جابه‌جایی مثبت داشته‌اند. امتیاز این عوامل بر اساس تأثیرگذاری و تأثیرپذیری به صورت مستقیم و غیرمستقیم در جدول ۵ بیان شده است.

جدول ۵. ماتریس نهایی امتیاز تأثیرگذاری - تأثیر پذیری

رتبه	عامل	تأثیرگذاری مستقیم	عامل	تأثیرپذیری مستقیم	عامل	تأثیرگذاری غیرمستقیم	عامل	تأثیرپذیری غیرمستقیم
۱	قوانین	۱۱۷۸	اقتشار ضعیف	۱۱۷۸	مطالبه‌گری	۱۱۸۰	اقتشار ضعیف	۱۲۲۹
۲	مطالبه‌گری	۱۱۰۲	درآمد	۱۰۶۴	قوانین	۱۱۶۲	درآمد	۱۰۶۳
۳	باور دینی	۱۰۲۶	زیرساخت	۸۷۴	اجتماع	۱۰۴۴	زیرساخت	۸۶۵
۴	مشارکت	۹۱۲	اجتماع	۷۹۸	باور دینی	۱۰۳۹	اجتماع	۸۵۰
۵	اجتماع	۹۱۲	منابع	۷۶۰	رسانه	۱۰۳۷	منابع	۷۶۶
۶	رسانه	۹۱۲	قوانین	۷۲۲	مشارکت	۱۰۰۷	قوانین	۷۵۷
۷	نظارت عامه	۷۶۰	مشارکت	۷۲۲	نظارت عامه	۷۵۸	مشارکت	۷۴۸
۸	نظارت رسمی	۷۲۲	ضمانت اجرا	۶۸۴	نظارت رسمی	۶۶۸	ضمانت اجرا	۶۳۰
۹	ضمانت اجرا	۵۳۲	نظارت عامه	۶۴۶	ضمانت اجرا	۳۸۶	نظارت عامه	۶۲۷
۱۰	سیاست پولی	۴۵۶	سیاست پولی	۶۰۸	درآمد	۳۸۵	سیاست پولی	۵۷۳
۱۱	منابع	۴۱۸	مطالبه‌گری	۶۰۸	اقتشار ضعیف	۳۷۹	مطالبه‌گری	۵۶۹
۱۲	درآمد	۴۱۸	نظارت رسمی	۵۳۲	منابع	۳۴۵	نظارت رسمی	۴۸۷
۱۳	زیرساخت	۳۸۰	رسانه	۴۹۴	سیاست پولی	۳۰۷	رسانه	۴۷۶
۱۴	اقتشار ضعیف	۲۶۶	باوردینی	۳۰۴	زیرساخت	۲۹۷	باوردینی	۳۵۴

پیشران‌های کلیدی از بین متغیرهای تأثیرگذار شناسایی می‌شوند، در واقع، این متغیرها بیشتر تأثیرگذار بوده و کم‌تر تأثیرپذیر می‌باشند. بنابراین، سیستم بیشتر به این متغیرها بستگی دارد.

این متغیرها در تحلیل ساختاری میک‌مک در قسمت شمال غربی نمودار نمایش داده می‌شوند (شکل ۲).

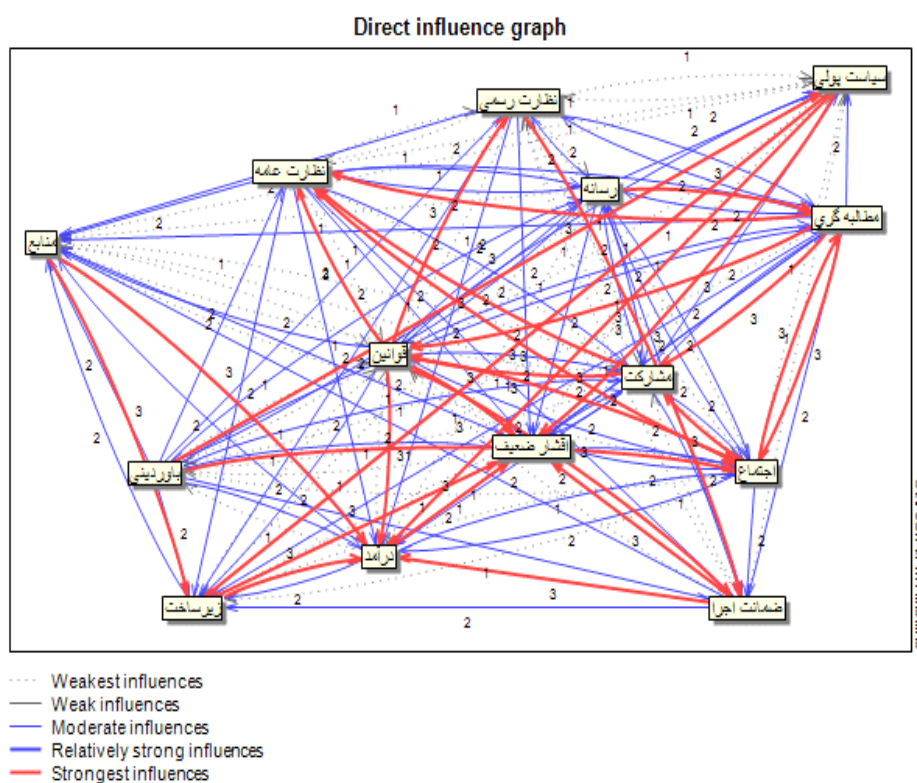
شکل ۲. وضعیت و موقعیت عوامل کلیدی در فضای اثرگذاری-اثرپذیری

بر این اساس، عوامل قوانین و مقررات، مطالبه‌گری، باور دینی، همکاری و مشارکت اجتماعی، رسانه، نظارت همگانی و نظارت رسمی به عنوان تأثیرگذارترین پیشران‌های تحقق عدالت شناسایی می‌شوند. روابط بین متغیرهای یادشده و نحوه اثرگذاری آن‌ها بر یکدیگر در نمودار اثرگذاری (شکل ۳) نشان داده شده است.

در این نمودار انتهای هر خط با یک پیکان نشان داده شده است که بیان‌کننده جهت اثرگذاری متغیر است. خطوط قرمز بیان‌کننده اثرگذاری شدید عوامل بر یکدیگر و خطوط آبی با تفاوت در ضخامت، روابط متوسط تا ضعیف را نشان می‌دهد.

تحلیل نمودار چرخه اثرگذاری (شکل ۳)، نشان می‌دهد عوامل قوانین و مقررات، مطالبه‌گری، باور دینی و مشارکت اجتماعی منشاء شدیدترین اثرها بوده‌اند و حمایت از اقشار ضعیف، توزیع

متوازن خدمات و زیرساخت‌ها، توزیع متوازن منابع و درآمدها به شدت تحت تأثیر سایر متغیرهای سیستم قرار دارند.

شکل ۳. نمودار چرخه اثرگذاری

نتیجه‌گیری

مفهوم عدالت به عنوان یکی از متعالی‌ترین مفاهیم زندگی بشری و ادیان الهی و از رؤیاهای دیرینه بشر است. این مفهوم بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به عنوان یکی از اهداف اساسی نظام اسلامی قرار گرفت و در راستای تحقق آن اقدامات فراوانی صورت گرفت و اکنون نیز به عنوان یکی از محوری‌ترین موضوعات بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی توسط رهبر معظم انقلاب مطرح

شده است. حال با توجه به اینکه آینده‌پژوهی به عنوان علم و هنر شکل‌دادن به آینده‌های مطلوب مطرح می‌باشد، می‌توان از آن در راستای تحقق عدالت اجتماعی بهره برد.

با توجه به اهمیت موضوع عدالت در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به عنوان تصویر آینده حکومت اسلامی، هدف مقاله حاضر شناسایی پیشران‌های کلیدی تحقق عدالت اجتماعی با به‌کارگیری ابزارهای آینده‌پژوهانه است. در این راستا، پس از بررسی موضوع عدالت در بیانیه گام دوم، و مرور پیشینه پژوهش‌ها، و تشکیل گروه متمرکز، ۱۴ عامل به عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در تحقق عدالت اجتماعی شناسایی شد. با به‌کارگیری نرم‌افزار میک‌مک تحلیل ساختاری عوامل انجام گرفت. عوامل اثرگذار و تأثیرپذیر به صورت مستقیم و غیرمستقیم شناسایی و رتبه‌بندی شد و در عواملی که در شمال غربی نمودار تحلیل ساختاری قرار گرفتند، به عنوان پیشران‌های کلیدی شناسایی شدند. نتایج نشان می‌دهد، عوامل قوانین و مقررات، مطالبه‌گری، باور دینی، همکاری و مشارکت اجتماعی، رسانه، نظارت همگانی و نظارت رسمی به عنوان پیشران‌های کلیدی که کمترین اثرپذیری و بیشترین اثرگذاری را در سیستم تحقق عدالت اجتماعی در گام دوم انقلاب را دارند، شناسایی شدند. همچنین، عوامل اقشار ضعیف و درآمد و زیرساخت به عنوان متغیرهایی که بیشترین تأثیرپذیری را در سیستم دارند، به عنوان متغیرهای نتیجه شناسایی شدند که متأثر از تأثیرگذاری سایر عوامل سیستم می‌باشند.

تطبیق نتایج پژوهش حاضر با پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد در بین پژوهش‌های انجام‌گرفته در این حوزه، پژوهش سیدرضایی (۱۳۹۶) که به نقش قوانین و مقررات تأکید می‌کند، و پژوهش دیوید هاروی (۱۹۹۲) که تحقق عدالت اجتماعی را مشروط بر فرآیندهای اجتماعی عمل‌کننده در جامعه می‌داند، و آمارتیاسن (۱۳۹۲) که باور دارد عدالت اجتماعی از طریق توجه به واقعیت زندگی مردم قابل تعریف است، نه از طریق نهادگرایی استعلایی و بیان می‌کند که عدالت تنها از طریق مشارکت و گفت‌وگو قابل حصول است (سن، ۱۳۹۲)؛ و پژوهش فاضل قانع (۱۳۸۸) که بر باورهای دینی تأکید می‌کند، همسو است.

در جمع‌بندی پژوهش می‌توان گفت موفقیت در تحقق عدالت اجتماعی در گام دوم انقلاب

اسلامی در گرو توجه به عوامل کلیدی تحقق آن است. در این راستا، پالایش قوانین و مقررات با محوریت عدالت و نیز شفافیت و آگاه‌سازی عمومی به منظور تحریک مطالبه‌گری اجتماعی می‌تواند توجه و تلاش‌های سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان را در این راستا متمرکز کند. همچنین، علاوه بر تضمین نظارت رسمی، نیاز به تسهیل و نهادینه‌سازی نظارت همگانی و اجتماعی در فرایندهای حکومتی است. در این بین، رسانه می‌تواند ابزاری بسیار مؤثر در تسهیل مشارکت و مطالبه‌گری اجتماعی نقش بی‌بدیل ایفا کند.

منابع و مأخذ

۱. اعظم، محمد، اسدی، ایرج، و حق‌جو، محمدرضا (۱۳۹۸). مفهوم‌سازی عدالت و ارزیابی عدالت محتوایی در طرح‌های توسعه شهری: ایضاح معیارها و پیشنهاد راهبردها. *مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی*، ۷ (۴)، ۲۴۵-۲۱۵.
۲. آقابخشی، علی، و افشاری‌فرد، مینو (۱۳۷۴). فرهنگ علوم سیاسی، ایران، مرکز اطلاعات و مدارک علمی تهران.
۳. البرزی، هادی، علی‌عسگری، عبدالعلی، و صلواتیان، سیاوش (۱۳۹۱). آینده‌پژوهی راهبردی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران در فضای اینترنت. *اولین همایش ملی آینده‌پژوهی*، دانشگاه صدا و سیما، تهران.
۴. بل، وندل (۱۳۹۵). مبانی آینده‌پژوهی. ترجمه مصطفی تقوی و محسن محقق، تهران: مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاع.
۵. بوشهری، علیرضا، و نظری‌زاده، فرهاد (۱۳۸۸). *روندهای راهبردی جهانی مؤثر بر دفاع و صنایع دفاعی*. تهران: مرکز آینده‌پژوهی علم و فناوری دفاعی مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
۶. پوررستمی، حامد (۱۳۹۲). *بایسته‌های علمی در آینده‌پژوهی مهدوی. فصل‌نامه انتظار موعود*، ۱۳ (۴۰)، ۴۸-۳۲.
۷. تولایی، روح‌الله (۱۳۹۳). *آینده‌پژوهی، روندهای خدمات فضای مجازی ایران در فرایند تکنولوژیک جهانی شدن با روش دلفی. فصل‌نامه مطالعات راهبردی جهانی‌شدن*، ۵ (۱۴)، ۱۲۳-۹۳.
۸. خزایی، سعید، و محمودزاده، امیر (۱۳۹۲). *آینده‌پژوهی*. تهران: انتشارات علم آفرین.
۹. رضایی‌جوزانی، نیکو، و بخشایش اردستانی، احمد (۱۳۹۷). *بررسی میزان تحقق عدالت*

- اجتماعی در دولت‌های پس از انقلاب بر اساس اندیشه‌های امام خمینی (ره) (۱۳۶۸-۱۳۹۲). فصل‌نامه مطالعات سیاسی، ۱۰ (۴۰)، ۲۵-۴۴.
۱۰. ستاوند، محمدهادی، حاجی‌زاده، فاضل، و یغفوری، حسین (۱۳۹۸). واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی. علوم جغرافیایی، ۹ (۵۲)، ۱۷۱-۱۹۲.
۱۱. سن، آمارتیا (۱۳۹۲). اندیشه عدالت. ترجمه وحید محمودی و هرمز همایون‌پور، تهران: کندوکاو.
۱۲. سید قطب، ابراهیم حسین (۱۳۷۹). عدالت اجتماعی در اسلام. ترجمه سید هادی خسروشاهی و محمدعلی گرامی، چاپ ۲۵، تهران: کلیه شروق.
۱۳. سیدرضایی، میریعقوب، پورعزت، علی‌اصغر، و سعدآبادی، علی‌اصغر (۱۳۹۶). ملاحظات نظام بودجه‌بندی در راستای عدالت منطقه‌ای. چشم‌انداز مدیریت دولتی، ۸ (۲۹)، ۷۳-۹۱.
۱۴. شاکری، روح‌الله، و شاهرخی، رضوانه (۱۳۹۲). مهدویت و آینده‌پژوهی. فصل‌نامه انتظار موعود، ۱۳ (۴۰)، ۸-۳۰.
۱۵. طبیبیان، منوچهر، شکوهی، محمدصالح، و ارباب، پارسا (۱۳۸۹). ارزیابی عدالت اجتماعی در طرح منظر شهری محله خوب بخت منطقه ۱۵ تهران. معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۳ (۵)، ۱۱۱-۱۱۲.
۱۶. علیزاده، عزیز (۱۳۸۷). سناریوها: بهترین ابزار برای رویارویی با آینده. تهران: اندیشکده وحید.
۱۷. فاضل قانع، حمید (۱۳۸۸). آینده‌پژوهی و جامعه مطلوب اسلامی. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۱ (۱)، ۴۵-۶۸.
۱۸. کدخدایی، عباسعلی، و عباسیان، محبوبه (۱۳۹۹). مبانی نظری عدالت اقتصادی در پرتوی کارآمدی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. فصل‌نامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۰ (۱)، ۲۱-۱.

19. Dadashpoor, H., Rostami, F., & Alizadeh, B. (2016). Is inequality in the distribution of urban facilities inequitable? Exploring a method for identifying spatial inequity in an Iranian city. *Cities*, 52, 159-172.

20. Fainstein, S. S. (2015). 10 social justice and urban policy deliberation: balancing the discourses of democracy, diversity and equity. *Handbook of Critical Policy Studies*, 190.
21. Harvey, D. (1992). Social justice, postmodernism and the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 16 (4), 588–601.
22. Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2016). *Research Methods for Business Students*. England: Pearson Education Limited.